

**MARTIJN DUINEVELD, RAOUL BEUNEN, RONALD VAN ARK,
KRISTOF VAN ASSCHE EN ROEL DURING**

**THE DIFFERENCE
BETWEEN KNOWING
THE PATH AND
WALKING THE PATH**

**EEN ESSAY OVER HET TERUGKEREND MAAK-
BAARHEIDSDENKEN IN BELEIDSONDERZOEK**

“FOR MANY AUTHORS HAVE CONSTRUCTED IMAGINARY REPUBLICS AND PRINCIPALITIES THAT HAVE NEVER EXISTED IN PRACTICE AND NEVER COULD; FOR THE GAP BETWEEN HOW PEOPLE ACTUALLY BEHAVE AND HOW THEY OUGHT TO BEHAVE IS SO GREAT THAT ANYONE WHO IGNORES EVERYDAY REALITY IN ORDER TO LIVE UP TO AN IDEAL WILL SOON DISCOVER HE HAS BEEN TAUGHT HOW TO DESTROY HIMSELF, NOT HOW TO PRESERVE HIMSELF. FOR ANYONE WHO WANTS TO ACT THE PART OF A GOOD MAN IN ALL CIRCUMSTANCES WILL BRING ABOUT HIS OWN RUIN, FOR THOSE HE HAS TO DEAL WITH WILL NOT ALL BE GOOD. ...LET US LEAVE TO ONE SIDE, THEN, ALL DISCUSSION OF IMAGINARY RULERS AND TALK ABOUT PRACTICAL REALITIES.”

NICCOLÒ MACHIAVELLI

DE OPKOMST VAN HET STRATEGISCH ONDERZOEK

Volgens de Twentse beleidswetenschapper Hoppe hebben ‘twee decennia strategische wetenschap (...) geleid tot een behoorlijke mate van politisering van het wetenschappelijk bedrijf. Ook al omdat wetenschappers de standaarden van politieke relevantie hebben geïnternaliseerd (...). (...) Bijna elk voorstel tot onderzoek - en bepaald niet alleen het zogenaamde derdegeldstroom- of contractonderzoek - plaatst zichzelf tegenwoordig als de held op het omslagpunt van fundamenteel naar toegepast onderzoek.’ (Hoppe, 2002: 9)

Hoppe formuleert scherp en misschien wat overdreven. Het staat in ieder geval vast dat steeds vaker expliciet wordt gemaakt dat wetenschappelijk onderzoek toepasbaar, dienstbaar en van nut kan zijn voor politiek, bestuur en maatschappij. Door deze ontwikkeling profileren verschillende leerstoelgroepen, stromingen en disciplines zich in toenemende mate als aanbieders van toepasbaar en strategisch onderzoek (Tress et al., 2003, Loos et al., 2007, Spaapen et al., 2007). Wetenschappelijke onderzoeksinstituten en onderzoekers worden soms deels, soms helemaal gefinancierd door bestuurders, politici, ambtenaren en andere kennisvragers, die de resultaten van sociaal

wetenschappelijk onderzoek daarvan denken of hopen te kunnen gebruiken voor het bereiken van (hun) politieke en maatschappelijke doelen.

De populariteit van strategisch en toepasbaar beleidsonderzoek bij overheden en daaraan verbonden organisaties, laat zich waarschijnlijk voor een deel verklaren door de belofte die het in zich draagt. Zoals de belofte dat transitieonderzoek zou kunnen bijdragen aan het in gang zetten van veranderingen ten dienste van een duurzame samenleving. Wij plaatsen grote vraagtekens bij deze en vergelijkbare beloftes en we zullen het (neo-positivistische) maakbaarheidsdenken dat veel beleidsonderzoek kenmerkt bekritisieren (Vgl. Fischer, 2000, Fischer, 2003). Onze kritiek richt zich zowel op de wijze van onderzoek als op de wijze waarop vanuit dit onderzoek aanbevelingen voor de praktijk worden geformuleerd. Dit essay beperkt zich echter niet tot kritiek alleen. We zullen ook een aanzet geven tot een alternatieve aanpak. Onze aanbevelingen voor deze aanpak zijn echter minder concreet dan de aanbevelingen die veelal worden afgeleid uit de beleidsstudies waar onze pijlen op gericht zijn. Dat komt voor een deel omdat het lastig en soms zelfs onmogelijk is om uit beleidsonderzoek concrete aanbevelingen af te leiden die een algemene geldigheid hebben. Onze aanbevelingen zijn, zo vinden we zelf in alle bescheidenheid, ‘realistischer’. Ze sluiten daarbij beter aan bij de huidige discussies, problemen en vraagstukken in de samenleving, die niet alleen om concrete oplossingen vragen. Ze vragen vooral om een kritische en zorgvuldige beschouwing en heroverweging van bestuur, beleid en wetenschap (Scott, 1998, Wissink, 2000, Latour, 2004, Ark, 2005).

In het vervolg van dit essay problematiseren we de relatie tussen analyse en onderzoek en de concrete aanbevelingen die daar voor de praktijk uit worden afgeleid. We beschrijven daarvoor eerst hoe politiek-maatschappelijke (transitie-) processen worden geanaly-

seerd en welke aanbevelingen daar uit worden afgeleid. Vervolgens beargumenteren we dat deze processen deels onrealistisch worden gerepresenteerd als ogenschijnlijk mechanische, machtsvrije processen. Daarna gaan we in op de vraag in hoeverre realistische aanbevelingen zijn af te leiden uit procesanalyses. We problematiseren de veel gemaakte denkfout dat procesanalyses min of meer direct kunnen worden omgezet in concrete aanbevelingen. In de daaropvolgende paragraaf geven we een aantal door ons veronderstelde verklaringen voor de maakbaarheidsgedachten die schuil gaan achter transitie-management en vergelijkbaar toegepast en statisch beleidsonderzoek. Tot slot trekken we de belangrijkste conclusies en geven we enkele ‘concrete aanbevelingen’ voor een ieder die realisme verkiest boven maakbaarheididealisme.

EEN ILLUSTRATIE: TRANSITIE- MANAGEMENT

De nieuwste hype op het gebied van toegepast en strategisch onderzoek naar beleid en bestuur is het transitie-management. Er wordt op het vlak van transities en transitie-management veel onderzoek gedaan in opdracht van onder meer LNV, BUZA, V&W, VROM, de RMNO en het NIDO. Deze overheden en aan de overheid gelieerde organisaties ‘gebruiken (...) het concept van transitie-management als leidraad voor transitiebeleid (...)’ (Rotmans et al., 2005). Daarnaast zijn er organisaties die zich specifiek met onderzoek op het vlak van transitie-management bezighouden, zoals het Dutch Research Institute for Transitions (DRIFT) en het Kenniscentrum voor Innovaties en Transities (KSI). Ook is er een transitienetwerk.¹

Transitie-management kan worden omschreven als het sturen van maatschappelijke, politieke en ruimtelijke veranderingen. Alle middelen die tot verandering (zouden kunnen) leiden, kunnen we scharen onder de term ‘management’ en in principe zouden we elke verandering een transitie kunnen noemen. Een nauwkeurigere definitie van de term ‘transitie’ wordt gegeven door de transitiedeskundigen Rotmans, Loorbach en Brugge. Zij definiëren een transitie als ‘een structu-

rele maatschappelijke verandering die het resultaat is van op elkaar inwerkende en elkaar versterkende ontwikkelingen op het gebied van economie, cultuur, technologie, instituties en natuur & milieu (...). (...) [Het] zijn geleidelijke veranderingen die lange tijd vergen, tenminste één generatie (25-50 jaar)' (Rotmans, Loorbach & Brugge, 2005). In dit essay wordt onder transitiemanagement zowel het onderzoek naar transitieën verstaan als ook de uit onderzoek afgeleide managementtechnieken en sturingsraamwerken waarvan wordt verondersteld dat daarmee sociale, bestuurlijke, economische en politieke veranderingen kunnen worden gestuurd of beïnvloed.

Het stimuleren of sturen van maatschappelijke veranderingen is geen doel op zich. Transitieonderzoek draagt de belofte in zich om een bijdrage te kunnen leveren aan het oplossen van politiek-maatschappelijke problemen. Volgens transitiedeskundigen zijn het problemen van een bijzonder soort, het zijn 'hardnekkige (persistente) problemen die al decennia lang spelen en waarvoor geen pasklare oplossingen voorhanden zijn (...). Deze problemen zijn hardnekkig omdat ze diepgeworteld zijn in onze maatschappelijke structuren en instituties (...). Verschillende maatschappelijke sectoren worstelen met dergelijke hardnekkige problemen: de landbouw, energievoorziening, milieu, ruimtegebruik, waterbeheer, verkeer en vervoer, onderwijs, arbeidsvoorziening en gezondheidszorg. (...)' (Rotmans, Loorbach & Brugge, 2005).

Om de hardnekkige problemen op te kunnen lossen produceren transitieonderzoekers aanbevelingen en sturingsregels voor het managen van een transitie. Transitiemanagement zou daarvoor een conceptueel kader bieden 'dat het mogelijk maakt tot een gerichte mix van sturingsvormen te komen' (Rotmans, Loorbach & Brugge, 2005)². Daarvoor zou sturing op systeemniveau essentieel zijn³, zouden nieuwkomers in een beschermde omgeving effectief een nieuw regime

kunnen creëren⁴, is een pluralistische benadering gewenst⁵ en wordt het van belang geacht dat de bij een transitie betrokken actoren elkaars werkelijkheidspercepties leren kennen.⁶ Nog concreter zijn de aanbevelingen om een transitiearena op te zetten en in te richten, transitiecoalities en een transitie-agenda te ontwikkelen.⁷

De genoemde en andere aanbevelingen en sturingsregels komen niet uit de lucht vallen. Ze zijn afgeleid uit theoretische en empirische analyses en representaties van transitieën. Er wordt door transitieonderzoekers verondersteld dat daaruit kan worden afgeleid in welke mate transitieën kunnen worden gestuurd en de wijze waarop dat dient te geschieden⁸. Deze inzichten zouden onder meer leren hoe een transitie werkt en welke factoren en mechanismen daarbij een rol spelen. Zo zouden transitieën uit verschillende fasen bestaan die worden gekenmerkt door verschillende soorten dynamiek. Ook zouden ze worden veroorzaakt door systeemveranderingen op verschillende schaalniveaus. Transitieën worden gezien als processen waarbij meerdere mensen en organisaties betrokken zijn, zoals burgers, overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.⁹

De inzichten over de werking van transitieën zijn afgeleid uit theoretische en empirische analyses van transitieën, die zijn gebaseerd op grofweg drie 'bronnen'. De eerste bron bestaat uit bestaande theorieën en inzichten uit onder meer de bestuurskunde, de sociologie en de politicologie. Hierbij kan gedacht worden aan theorieën over nieuwe vormen van governance (Hajer et al., 2003), complexiteitstheorieën (Kickert et al., 1997), netwerktheorieën en systeemtheorieën. Als tweede bron richten transitieonderzoekers zich op het analyseren van bestaande transitieprocessen en transitieën die in het verleden hebben plaatsgevonden (Rotmans, 2000, Rotmans, 2003). Voor de derde bron nemen transitieonderzoekers zelf deel aan transitiepro-

cessen en baseren ze hun analyses deels op de ervaringen die ze in de processen opdoen. Dit type onderzoek wordt wel (reflexief) actieonderzoek¹⁰ genoemd. “Reflectief actieonderzoek kenmerkt zich door het creëren van nieuwe kennis in een interactief proces waarin actoren handelen, reflecteren op hun handelingen en aandacht besteden aan de wijze waarop ze leren (...). Naast een analytische opgave is actieonderzoek tegelijkertijd gericht op leren. Onderzoeken is ook interveniëren en interveniëren is ook onderzoeken.” (Termeer et al., 2006: 30, vgl. Zuber-kerritt, 1991)

DE ANALYSES: TE ABSTRACT EN ZONDER ‘MACHT’

Voordat we de vraag kunnen beantwoorden in hoeverre het mogelijk is om aanbevelingen af te leiden uit analyses van transities en andere maatschappelijk en politieke processen, zullen we eerst de vraag beantwoorden in hoeverre de bestaande analyses van processen en de daaruit afgeleide beschrijvingen een realistisch beeld geven van de werking daarvan.

Opvallend aan de wijze waarop binnen sommige transitiestudies politiek-maatschappelijke veranderingen worden gerepresenteerd is de hoge mate van abstractie daarvan.¹¹ Transities worden voorgesteld als een set van factoren, condities of radertjes die, als ze allemaal mee werken en op elkaar in werken, een verandering in een gewenste richting zullen veroorzaken. Alsof ze het resultaat zijn van min of meer mechanische, instrumentele processen. We beargumenteren dat deze abstracte representaties de factoren en mechanismen, die daadwerkelijk maatschappelijke, bestuurlijke en politieke processen beïnvloeden, niet realistisch weergeven. Het is volgens ons realistischer om deze processen te analyseren vanuit het machtsdenken in de lijn van Machiavelli (Machiavelli, 1988), Nietzsche (Nietzsche, 1977), Foucault (Foucault, 1988, Foucault,

1998, Foucault, 2001, Gils et al., 2004) en, recenter, Flyvbjerg (Flyvbjerg, 1998, Flyvbjerg, 2002).

Omdat het machtsdenken binnen het transitieonderzoek, net als in disciplines als de planologie (Assche, 2004) en de bestuurskunde (Korsten et al., 2006), nog onderbelicht is gebleven zullen we eerst ingaan op ons gebruik van het begrip ‘macht’.¹²

In een interview zegt Foucault over macht dat dit woord voor hem een afkorting is van de uitdrukking die hij altijd bezigt: ‘machtsverhoudingen’. “Maar er zijn nu eenmaal kant en klare denkschema’s: als je het over macht hebt, denk je onmiddellijk aan een politieke structuur, een overheid, een heersende sociale klasse, aan de meester tegenover de slaaf enzovoort. Dat bedoel ik helemaal niet wanneer ik het heb over machtsverhoudingen. Wat ik bedoel, is dat in elke menselijke relatie zowel in een gesprek als dit als in liefdesrelaties en in institutionele en economische verhoudingen - sprake is van macht: het zijn verhoudingen waarin de een het gedrag van de ander probeert te sturen. Zulke machtsverhoudingen kan men op verschillende niveaus en in verschillende vormen aantreffen; ze zijn bewegelijk, dat wil zeggen dat ze zich kunnen wijzigen, dat ze niet voor eens en voor altijd gegeven zijn.” (Gils, Hoeks, Kate, & Rooden, 2004: 196)¹³ Macht is volgens Foucault niet iets dat van buitenaf komt maar macht is overal en het komt van overal. Het wordt uitgeoefend vanuit verschillende punten en posities (Foucault, 1998: 93). Machtsrelaties zijn daarbij altijd verbonden aan een zeker doel, het zijn intentionele relaties: “*There is no power that is exercised without a series of aims and objectives.*” (Foucault, 1998: 95) Hierbij moet worden benadrukt dat het woord macht bij Foucault geen negatieve connotatie heeft, in tegenstelling tot het alledaagse gebruik daarvan. Macht is goed noch slecht te noemen. Het kan zowel repressief als productief werken: macht produceert sommige discoursen, werkelijkheden, kennis, waarden, subjecten, et cetera en maakt andere onmogelijk, marginaliseert

deze of drukt deze naar de achtergrond (Foucault, 1998: 81-102, vgl. Foucault, 1994).

Recent is een planningsproces vanuit een sterk op Machiavelli, Nietzsche en Foucault leunend machts-perspectief uitgebreid bestudeerd door Flyvbjerg. Zijn boek *Rationality and power: democracy in practice* is de neerslag van een gedetailleerd empirisch onderzoek naar planningspraktijken in de stad Aalborg. Hij legt daarin bloot welke machtstrategieën verschillende actoren, met veelal tegengestelde belangen, inzetten om hun doelen te verwezenlijken. Een van die strategieën is het selectief inzetten van bepaalde (wetenschappelijke) kennis en het bewust verzwijgen of marginaliseren van onderzoeken die niet in het voordeel werken.

Wie zoals Flyvbjerg politiek-maatschappelijke processen, inclusief transitieprocessen, analyseert zal zien dat in de politiek-maatschappelijke arena vele groepen mensen, organisaties, partijen en overheden met uiteenlopende middelen en strategieën proberen om de door hun gewenste omgang met de wereld te bereiken en hun claims kracht bij te zetten (Vgl. Duineveld, 2004, Roth et al., 2006). Voorbeelden dit soort strategieën zijn onder meer: lobbyen, het vormen van netwerken, coalities en allianties, het bespelen van de media, het gebruik van retoriek, het selectief inzetten van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, het opstellen en uitvoeren van wetten, formele regels en procedures en het vormen en hervormen van instituties.

Wie vanuit een machtperspectief politiek-maatschappelijke (transitie-) processen bestudeert, zal eveneens zien dat de problemen, de doelen en de middelen zowel inzet als uitkomst van strijd kunnen zijn (Ringeling, 2002, Peters, 2005). Dit in tegenstelling tot het veelvoorkomende idee dat deze kunnen worden beschouwd als eenduidig of als gegeven. Problemen, bijvoorbeeld, worden in politieke en ook in wetenschappelijke discoursen voorgesteld alsof ze een eigenschap zijn van de wereld buiten ons, alsof ze op zichzelf

bestaan. Dat lijkt heel vanzelfsprekend. Wie zal tegen spreken dat ‘overstromingen en periodes van droogte, dierziektes als varkenspest, vogelpest, BSE en mond- en klauwzeer, files, geluidsoverlast en luchtverontreiniging door toenemende mobiliteit, wachtlijsten en kostenoverschrijdingen in de zorg, verrommeling in de ruimtelijke ordening, bouwfraude en bouwfouten in de bouwsector, de eenzijdige, milieuonvriendelijke energievoorziening en het groot aantal inactieven in de samenleving’ (Rotmans, 2004: 8) problemen zijn? Niemand? Of zullen er ook mensen zijn die vinden dat de economische groei opweegt tegen de luchtverontreiniging, dat die pas in de toekomst mogelijk een echt probleem is, waar tegen die tijd vast wel oplossingen voor worden gevonden? En bestaan er mensen die beweren dat de zogenaamde verrommeling voornamelijk als probleem wordt gezien door planologen? Die mensen zijn er. En er bestaan ook mensen zijn die bouwfraude geen fraude en geen probleem zullen noemen maar een onlosmakelijk element van het functioneren van de bouwwereld.

Problemen, net als gestelde doelen en middelen, worden geconstrueerd door mensen en zijn daarom altijd de probleemdefinities van bepaalde groepen mensen. Wat door groep A als probleem wordt gezien hoeft door groep B niet als probleem te worden ervaren. Het voorstellen van sociale, maatschappelijke, politieke en economische problemen als een objectief gegeven is daarom niet alleen onjuist, het verhult ook dat er onenigheid kan bestaan tussen mensen die uiteenlopende zaken als problemen definiëren en/of uiteenlopende doelen willen bereiken.¹⁴ En zelfs al zijn verschillende partijen het met elkaar eens over de probleemdefinities en de gestelde doelen, dan impliceert dat niet automatisch dat men het ook eens is over de in te zetten middelen. Doelen kunnen bijvoorbeeld worden bereikt met subsidies, informatievoorziening, lobbyen en het creëren van draagvlak, maar ook door de introductie van nieuwe regels of het opleggen van

sancties en straffen. Net zoals problemen en doelen zijn middelen een politieke keuze (Ringeling, 2002). Kernenergie, bijvoorbeeld, wordt door sommigen gezien als een oplossing voor het energievraagstuk (www.europa-nu.nl)¹⁵. Hoewel de voorstanders van kernenergie overwegend dezelfde probleemanalyse delen als de tegenstanders daarvan (de grote milieubelasting van fossiele brandstoffen en de toenemende schaarste daarvan) hebben zij totaal verschillende ideeën over de oplossing van dit probleem.

Kortom, wie in navolging van Foucault, politieke en maatschappelijke processen en praktijken analyseert als ‘*the continuation of war by other means*’ (Foucault, 2003) zal inzicht verkrijgen in de factoren, processen en mechanismen die daadwerkelijk voor veranderingen of stagnaties zorgen. Deze factoren zullen voor een deel overeenstemmen met de factoren die binnen het transitieonderzoek reeds uit theorie en empirie zijn afgeleid. Er zullen echter ook factoren naar voren kunnen komen die zelden of nooit worden genoemd in de beschrijvingen van (transitie-)processen. Dat komt omdat ze door de bestaande analyses buiten beeld blijven maar misschien ook omdat sommige factoren dusdanig immoreel of ondemocratisch worden bevonden dat ze een blinde vlek zijn geworden voor de onderzoekers.

ARGUMENTEN TEGEN HET MAAKBAARHEIDS- DENKEN

De eerder gegeven uiteenzetting van concrete en minder concrete aanbevelingen die uit het transitieonderzoek worden afgeleid is allesbehalve volledig. Dat is voor de lijn van dit essay geen noodzaak. De voorbeelden dienen ter illustratie van de veronderstelling van een hoge mate van effectiviteit van de aanbevelingen en de geformuleerde sturingsregels. Al wordt dit door de transitiedeskundigen wel enigszins gerelativeerd: het is, schrijven ze, een misconceptie te veronderstellen dat het toepassen van de theorie ‘zou leiden tot een deterministische verzameling sturingsregels’ (Rotmans, Loorbach & Brugge, 2005)¹⁶. Dat de sturingsregels misschien niet deterministisch zijn laat onverlet dat strategisch en toegepast onderzoek concrete aanbevelingen, sturingsregels, methoden en technieken produceert, waarvan wordt verondersteld dat deze daadwerkelijk effect zullen hebben, dat daarmee bepaalde doelen kunnen worden bereikt en problemen worden opgelost.

De veronderstelling dat sturingsregels, methoden en technieken een min of meer voorspelbaar effect zullen hebben kan worden beschouwd als een (nieuwe) vorm van maakbaarheidsdenken. Volgens Terpstra ‘verwijst maakbaarheid naar de praktische of pragmati-

sche vraag: wat zijn de mogelijkheden om een bepaald (politiek) besluit ook daadwerkelijk uit te voeren overeenkomstig de daarin vervatte bedoeling?’ (Terpstra, 1995: 7) Het is volgens hem ‘het bewust gebruik van aanwezige middelen voor het bereiken van (...) gestelde doelen (...)’ (Terpstra, 1995: 15). Hij illustreert de idee van maakbaarheid met een simpel maar doeltreffend voorbeeld, dat we uitgebreid citeren: “Stel, ik moet naar Amsterdam en wil per trein reizen. Ik kan mij dan een nauwkeurige voorstelling maken hoe ik mijn doel moet bereiken. Ik weet: als ik een kaartje koop en op de juiste trein stap, dan kom ik na verloop van tijd in Amsterdam aan. Deze voorstelling kan ik volledig in praktijk brengen. De gebeurtenissen die zich voltrekken zijn exacte replica van mijn voorstelling. Ik koop een kaartje op het station. Ik stap in de juiste trein en ga zitten. (...) Dan stap ik uit in Amsterdam. Het doel is bereikt. De middelen die ik inzet om mijn doel te bereiken (in Amsterdam aankomen), zijn evenzeer de voorwaarden waarvan de vervulling tot het gewenste effect leidt. (...) Waar het hier om gaat is dat er tussen mijn voorstelling van de komende gebeurtenissen (noem dat: mijn beleidsplan) en de gebeurtenissen die zich bij de uitvoering van dat plan daadwerkelijk voordoen, een fraaie gelijkenis bestaat. Mijn plan is geslaagd. Ik heb mijn doel bereikt. Er is een verband tussen ontwerpen (mijn voorstelling van de reis en de daarbij horende redenering), maken (in dit geval: wat al gemaakt is, aangevuld met mijn eigen handelingen) en weten (ik weet uit ervaring dat het meestal werkt). Er is een verband tussen mijn handelen en het gevolg daarvan en de daaraan voorafgaande rechtvaardiging (de causaal-doelmatige relatie). De redenering klopt! De machine werkt! Dit verband is zoals gezegd de kern van het idee van maakbaarheid.” (Terpstra, 1995: 25)

Tegen de idee van maakbaarheid zijn verschillende argumenten in te brengen. We noemen er drie, die sterk met elkaar samenhangen.

EERSTE ARGUMENT

Het eerste argument tegen de maakbaarheid ontlene we deels aan Terpstra. Volgens hem is maakbaarheid niet altijd mogelijk omdat machines zelden volmaakt zijn of als zodanig functioneren. De spoorwegen die hij als voorbeeld aanhaalt ‘zijn, zoals wij allen weten, geen volmaakt werkende machine. In werkelijkheid zullen machines, zoals het spoorwegstelsel, regelmatig haperen, bijvoorbeeld vanwege een menselijke fout of door weersomstandigheden.’ (Terpstra, 1995: 25)

De onvolmaaktheid van het functioneren van de spoorwegen stelt aldus grenzen aan de mogelijkheden om een strategie te verzinnen en te plannen die vrijwel zeker zal slagen. Bij politiek-maatschappelijke (transitie-)processen geldt dit in de overtreffende trap. Deze werken immers niet volgens de machinale principes die de spoorwegen tot op zekere hoogte kenmerken. Toch worden transitieprocessen soms als zodanig gerepresenteerd. Door politiek-maatschappelijke (transitie-)processen onjuist te representeren als een systeem, waarin verschillende processen en mechanismen, factoren en radertjes volgens min of meer vaste patronen op elkaar in werken, wordt gesuggereerd dat een transitie kan worden voorgesteld als een complexe ‘machine’. Daardoor is het relatief eenvoudig te suggereren dat transities tot op zekere hoogte maakbaar zijn. Met andere woorden: de ‘transitie als machine representatie’ wekt ten onrechte de suggestie dat men enkel hoeft aan te geven aan welke knoppen moet worden gedraaid om het transitieproces de juiste kant op te sturen.

TWEDE ARGUMENT

Een tweede argument tegen de maakbaarheid is het onoverkomelijke verschil tussen de perspectieven van diegenen die analyseren en diegenen die zelf deel uit maken van een (transitie-)proces. Daarom kunnen analyses en aanbevelingen niet worden gelijkgesteld of

tot elkaar worden herleid. Dit argument ontlene we deels aan de systeemtheorie, welke stelt dat eerste orde observaties, de observaties van mensen die handelen, per definitie anders zijn dan tweede orde observaties, die van onderzoekers die observeren hoe mensen handelen. Maturana en Varela illustreren deze redenatie met het volgende, door ons geparafraseerde, voorbeeld: Twee observanten zien vanaf de wal hoe een duikboot zich zeer precies een weg baant door een grillig rif, zonder de duikboot en het rif te beschadigen. Als de bemanning van de duikboot aan wal komt worden ze door de observanten gecomplementeerd voor hun stuurmanskunst en ze vragen de bemanning hoe zij zo harmonieus in hun omgeving hebben kunnen opereren. ‘Hoe hebben jullie het rif weten te ontwijken?’ De bemanning antwoordt: ‘Rif? We hebben geen rif gezien?’ Vanuit de positie van de bestuurders van de duikboot zag de omgeving waarin zij handelden er totaal anders uit. Wat de bestuurders via meetinstrumenten en monitoren waarnamen waren getallen, grafieken en andere abstracte representaties van de omgeving. Maar geen rif. (Maturana et al., 1987)

Het simpele voorbeeld illustreert de theorie dat het opereren van een systeem (het handelen van mensen, de werking van organisaties vanuit een eerste orde observatie) en de analyse van de dynamiek (tweede orde observatie) van dit systeem in zijn omgeving niet moet worden verward. De dynamiek van het systeem opereert niet met dezelfde representatie van de omgeving als die van de observeerder.

Daarbij leren veel interpretatieve antropologen, constructivisten en postmodernisten dat de wijze waarop mensen, inclusief wetenschappers de wereld waarnemen en in beeld en taal representeren per definitie moet worden gezien als een constructie (Glaserfeld, 1995, Eco, 1993, Potter, 1996, Geertz, 1973, Branaman, 2001, Howarth, 2000). Dat wil zeggen dat er geen direct verband bestaat tussen de wereld

buiten ons en de wijze waarop wij die waarnemen en representeren in teksten. De constructies (of wereldbeelden, discoursen, configuraties, denkbeelden) van mensen kunnen in principe constant aan verandering onderhevig zijn en verschillen niet zelden tussen verschillende groepen mensen. Dit impliceert dat veel analyses niet om te zetten zijn in sturingsregels, omdat er discrepanties (kunnen) bestaan tussen analyses en tussen eerste en tweede orde observaties. Hoe goed en gedegen de analyses van de observanten op de wal ook zijn en hoezeer ze ook een gedetailleerd inzicht vergaren in de relatie tussen de bestuurders van de duikboot en de omgeving, er kan niet worden verwacht dat zij de bestuurders concrete aanbevelingen kunnen geven over de wijze waarop hun boot bestuurd dient te worden.

DERDE ARGUMENT

Een derde argument tegen het maakbaarheidsdenken is dat er per definitie een verschil zal zijn tussen de context waarop de analyse gericht is en de context waarop de aanbevelingen zijn gericht of beter gezegd: ‘voor zijn bestemd’. Politiek-maatschappelijke processen werken immers niet als machines die bestaat uit causale, op voorhand te voorspellen verbanden. Ze zijn, zoals gezegd, het resultaat van machts spelen, die in principe steeds anders kunnen verlopen. Onder meer omdat er in principe bij elk proces, transitie of maatschappelijke verandering andere vraagstukken spelen, andere probleemdefinities kunnen domineren, andere actoren en machtsverhoudingen een rol spelen en andere middelen wenselijk worden geacht. Uit een analyse van de factoren of mechanismen die een proces hebben beïnvloed kunnen daarom onmogelijk concrete plannen, ontwerpen, instrumenten of sturingsregels worden afgeleid die in een andere situatie vergelijkbaar zullen werken.

Een veelgehoorde aanbeveling is, bijvoorbeeld, dat het voor het stimuleren van veranderingen en inno-

vaties belangrijk is om ‘sociaal te leren’. Dit heeft als doel dat bij een transitie betrokken actoren min of meer dezelfde werkelijkheidsdefinities gaan hanteren. De analyse die achter deze aanbeveling schuil gaat is dat veranderingsprocessen spaak kunnen lopen omdat mensen denken en handelen vanuit verschillende discoursen, configuraties of werkelijkheidsbeelden. Deze analyse zal in sommige gevallen zeer plausibel zijn maar daaruit kan niet worden afgeleid dat men sociale leerprocessen moet gaan initiëren of mensen moet gaan *reframen* en evenmin hoe dat zou moeten. Misschien dat de gewenste doelen in een andere context of situatie ook kunnen worden bereikt door die actoren uit te sluiten die er anders over denken, of door deze onder druk te zetten of door slechts de illusie te wekken dat ze worden betrokken en dat er naar hun standpunten wordt geluisterd.¹⁷

De maakbaarheidsideeën, die we hierboven met drie argumenten hebben bestreden, zorgen ervoor dat er in het transitie management en andere toegepaste en strategische beleidsonderzoeken een denkfout in stand wordt gehouden. Die denkfout is het min of meer gelijkstellen van descriptie en predescriptie, oftewel van procesanalyse en de aanbevelingen die daar uit voortkomen. Sociologische, politicologische en bestuurskundige analyses leren bijvoorbeeld dat sturing niet plaatsvindt vanuit uit de soevereine positie van de overheid (Pierre et al., 2000, Hajer & Wagenaar, 2003, Bevir, 2004). Ze vindt veeleer plaats in netwerken waarin verschillende actoren deelnemen in een hiërarchisch horizontale verhouding ten opzichte van elkaar. Deze analyse impliceert echter niet dat men daaruit kan afleiden dat overheden of andere actoren die een transitie willen bereiken maar het beste netwerken kunnen gaan opzetten om de door hen gewenste doelen te bereiken. Sommige zaken kunnen misschien het beste hiër-

chisch worden aangestuurd. Daarbij is het nog maar de vraag of netwerken zich laten plannen.

Het bewust dan wel onbewust verwarren of door elkaar halen van descriptie en predescriptie is niet alleen kenmerkend voor het transitie-management. Pierre en Peters (2000) betogen dat dit ook het geval is bij het tegenwoordig onder bestuurskundige en politico-logen populaire concept *governance*. Dit concept wordt zowel in descriptieve als in prescriptieve zin gebruikt (Pierre & Peters, 2000). *Governance* is oorspronkelijk bedoeld als concept om politieke en maatschappelijke praktijken te beschrijven en te analyseren, maar niet om voor te schrijven hoe de politiek moet worden bedreven. Een sterke, top down gerichte overheid is immers ook een mogelijke bestuursvorm en daarmee een vorm van *governance*. Evenzogoed kunnen er in een maatschappij zonder centrale overheid vele vormen van *governance* voorkomen. Desondanks beargumenteren sommigen auteurs dat men moet streven naar een *governance society*, een maatschappij waarin de centrale overheid een bescheidener rol zou moeten innemen. Zij baseren hun argumentatie voor een deel op *governance* theorieën (Pierre & Peters, 2000, Bevir, 2004).

Er zijn nog vele andere voorbeelden en argumenten te geven die mede onderbouwen dat uit een analyse van een situatie niet gemakkelijk concrete aanbevelingen kunnen worden afgeleid. De reden daarvoor is eenvoudig samen te vatten met de slogan: ‘in het verleden behaalden resultaten bieden geen garantie voor de toekomst’. Zeker niet als de aanbevelingen zijn gebaseerd op analyses en beschrijvingen van de werking van politiek-maatschappelijke (transitie-) processen die erg abstract en deels irreëel zijn.

HET MAAKBAAR- HEIDSDENKEN VERKLAARD...

Uit de voorgaande analyse kan de conclusie worden getrokken dat de aanbevelingen en sturingsregels die uit beleidsonderzoek worden afgeleid niet altijd even realistisch zijn. Deels komt dat doordat veranderingsprocessen inaccuraat worden geanalyseerd en gepresenteerd. Deels doordat de discrepantie tussen descriptie en predescriptie niet altijd volledig lijkt te worden onderkend. Hierbij moet worden opgemerkt dat wij zeker niet de enige zijn die daar op wijzen. Vele politicologen en bestuurskundigen hebben getracht korte metten te maken met het overdreven optimistische maakbaarheidsdenken binnen de eigen en aanverwante disciplines (Gunsteren, 1976, Baas, 1995, Frissen, 2004, Korsten & Hoppe, 2006, Frissen, 2007). Deze pogingen hebben echter geen einde kunnen maken aan het bestaan van onrealistische ideeën over maakbaarheid. De vraag rest: ‘waarom?’ Waarom worden sommige wetenschappelijke disciplines, theorieën, methoden en sturingsregels nog steeds gekenmerkt door maakbaarheidsideeën, ondanks de al bestaande kritieken en relativeringen van stuurbaarheid en maakbaarheid en ondanks de weerbarstige realiteit? Deze vraag kent waarschijnlijk een veelvoud aan antwoorden waarvoor meer

en diepgaandere studies en analyses naar de relatie tussen kennis en beleid noodzakelijk zijn. Hieronder zullen we ons daarom beperken tot het geven van een aantal door ons erg aannemelijk geachte hypotheses.

EERSTE HYPOTHESE

Onze eerste hypothese is dat de maakbaarheidsideeën gedeeltelijk voortkomen uit de buitenwetenschappelijke ambities die achter veel strategisch en toegepast onderzoek schuil gaan en de beloftes die daaraan verbonden zijn. We veronderstellen dat onderzoekers die dit type onderzoek verrichten soms de buitenwetenschappelijke doelmatigheid van hun kennis, bewust dan wel onbewust, mooier voorstellen dan het in feite is. Een zin als: “De kans is groot dat dit onderzoek geen of slechts een marginale bijdrage zal leveren aan de voor de grootschalige landbouw noodzakelijke transitie naar een meer duurzamere landbouw,” bijvoorbeeld, zal men immers zelden of nooit in een onderzoeksvoorstel of artikel tegenkomen. Het overdrijven van het potentieel buitenwetenschappelijk effect draagt er onder meer toe bij dat het onderzoek goed in de markt ligt of goed te vermarkten is.

Van Ark komt tot een gelijksoortig inzicht in zijn proefschrift wanneer hij concludeert dat als gevolg van het geloof in het oplossende vermogen van de wetenschap “onderzoek relevant [wordt] bevonden voor zover verwacht mag worden dat het de politieke doelen dichterbij kan brengen. Op basis van haar traditionele opvattingen ten aanzien van de eigen rol en positie in de samenleving, is de overheid bovendien geneigd met name onderzoek te steunen en theorieën tot zich te nemen die instrumenteel van aard zijn. Vanuit de maakbaarheidsgedachte heeft de overheid namelijk het idee dat de sturingsproblematiek slechts een kwestie is van een tekortkoming van het huidige instrumentarium. Vanuit deze gedachte wordt onderzoek dat een antwoord kan geven op instrumentele vragen interessant, en met

name relevant bevonden. Het maakbaarheidsdenken kan op deze wijze onbewust richtinggevend worden voor het wetenschappelijke onderzoek, omdat bepaalde vormen van onderzoek binnen dit paradigma relevanter worden geacht dan andere vormen van onderzoek. Bijvoorbeeld doordat overheidsinstellingen, met de beste bedoelingen, geneigd zijn de meeste ondersteuning en aandacht te schenken aan onderzoeksvoorstellen en -resultaten die passen binnen dit denkraam en de suggestie wekken oplossingen te genereren en te bevatten.” (Ark, 2005: 159-160)

TWEEDE HYPOTHESE

Onze tweede hypothese is dat ‘realistische’ analyses bewust dan wel onbewust worden vermeden omdat de uitkomsten daarvan niet altijd even wenselijk worden bevonden. Realistische analyses van beleidsprocessen kunnen immers zaken blootleggen die andere bij het proces betrokken actoren en/of de financiers van het onderzoek misschien niet zo graag zwart op wit willen zien (Vgl. Flyvbjerg, 2002). Hoe groot is, bijvoorbeeld, de kans dat uit een beleidsonderzoek wordt afgeleid dat het voor het bereiken van een transitie noodzakelijk is om te lobbyen, gesloten netwerken en gemeenschappen te creëren, mensen te misleiden, selectief gebruik te maken van wetenschappelijke kennis, rapporten te verzwijgen of andermans kennis en waarden bewust uit te sluiten.

DERDE HYPOTHESE

De derde hypothese is dat onderzoekers te veel verbonden zijn met de buitenwetenschappelijke doelen van hun onderzoek, waardoor realistische analyses en aanbevelingen moeilijk worden. Die verbondenheid is vaak intentioneel. Sommige transitieonderzoekers en -managers willen problemen oplossen die niet alleen door hun opdrachtgevers maar ook door henzelf als zodanig worden erkend. Ze voelen zich, met andere

woorden, moreel betrokken om de gewenste doelen te bereiken. Hierbij moet worden opgemerkt dat dat alleen problematisch is als onderzoekers daardoor de uitkomsten van hun onderzoek anders gaan voorstellen dan dat ze daadwerkelijk zijn.

De verbondenheid komt ook door het gebruik van actieonderzoek als methode van onderzoek. Daarbij maken transitieonderzoekers zelf deel uit van de praktijken die ze analyseren. Ze opereren, met andere woorden, in hun eigen object van onderzoek. Hoewel veel onderzoekers deze dubbele rollen ongetwijfeld prima weten te scheiden, is het goed voor te stellen dat de dubbele pet de analyse kan vertroebelen. De betrokkenheid bij een beleidspraktijk of innovatieproject kan mogelijk als rem werken voor een realistische analyse van het proces. Het maakt het moeilijk om ‘eerlijke’ uitspraken te doen over de door de onderzoeker zelf gespeelde rol in het proces.¹⁸

AANBEVELINGEN, CONCREET EN BESCHEIDEN

Het mag duidelijk zijn dat wij ons bewust zijn van de onvoorspelbaarheid en oncontroleerbaarheid van de mogelijke uitwerkingen van (beleids-)wetenschappelijke aanbevelingen. Toch besluiten we er dit essay mee. Met onze aanbevelingen richten wij ons tot beleidsonderzoekers enerzijds en tot de opdrachtgevers van dit soort onderzoek anderzijds. Wij geven onze visie op de wijze waarop onderzoekers bruikbare kennis kunnen ontwikkelen en hoe politici, beleidsmakers en beleidsuitvoerders deze kennis vervolgens kunnen benutten.

Onze aanbevelingen zullen noodzakelijkerwijs bescheiden zijn. Wij kunnen, net zo min als andere (beleids-)onderzoekers, bestuurders niet vertellen hoe zij dienen te handelen om bepaalde doelen te bereiken. Door inzicht te geven in de praktijk en de in de consequenties van beleid kunnen we mensen die deel uitmaken van een politiek, bestuurlijk en/of maatschappelijk veranderingsproces wel helpen realistischer te handelen. Hieronder geven we eerst een aantal aanbevelingen voor onderzoekers die zich richten op het analyseren van politiek-maatschappelijke (transitie-) processen. We besluiten met een beschrijving van de

mogelijkheden en onmogelijkheden om uit realistische analyses aanbevelingen af te leiden.

OVER (WETENSCHAPPELIJKE) ANALYSE

Transitieonderzoekers, bestuurskundigen, politologen, sociologen en andere producenten van toepasbaar en strategisch onderzoek zullen - mochten ze dat nog *niet* doen - de volgende punten in acht moeten nemen:

- Een realistische analyse van de werking van de strategieën die worden ingezet om bepaalde doelen te bereiken is niet voldoende om ervoor te zorgen dat men naast de bestaande analyses ook aandacht schenkt aan de machtsfactoren die in politieke en maatschappelijke processen een rol spelen. ‘Macht’ moet, volgens ons, het centrale perspectief zijn van waaruit men de analyse start. Dat wil zeggen dat men politiek-maatschappelijke (transitie-)processen gaat zien als transformaties van machtsrelaties. Daarbij moeten de organisatorische, institutionele en disciplinaire systemen of structuren eveneens worden beschouwd als machtsfactoren die het handelen van actoren zowel begrenzen als mogelijk maken. Dit impliceert dat ook het vormen van coalities en netwerken, het construeren en gebruiken van beleidsinstrumenten en het al dan niet naleven van regels moeten worden beschouwd als machtsfactoren waarvan het functioneren in de praktijk afhankelijk is van onder meer de interpretatie en het gebruik van actoren.
- De strategieën en middelen die een rol spelen in politiek-maatschappelijke processen dient men niet van tevoren te definiëren. Het verdient niet de aanbeveling deze eerst uit theoretische en empirische analyses af te leiden, om ze daarna als een eenduidige lijst of raamwerk te representeren en vervolgens naar de vooraf gedefinieerde strategieën en middelen op zoek te gaan in de praktijk. Het verdient

wel de aanbeveling dat de onderzoeker elke casus zo onbevangen mogelijk probeert te analyseren. Uit de analyse kan men dan de factoren af leiden die een rol spelen bij een specifiek proces. Dan kan men bekijken in hoeverre deze overeenkomsten vertonen met de beschrijvingen van andere processen. Een bewust ‘onbevangen’ aanvang van de analyse verkleint de kans dat men voornamelijk die factoren, strategieën of mechanismen ‘ontdekt’ die de bestaande theorieën bevestigen en/of goed aansluiten bij de bestaande vooronderstellingen en theorieën. ‘Onbevangenheid’ kan voorkomen dat men bewust of onbewust alleen die zaken blootlegt die de geijkte uitgangspunten bevestigen. (Ter zijde: we zijn ons bewust van de onmogelijkheid van de volledig onbevangen analyse, aangezien de mens nauwelijks iets waarneemt zonder vooraf geconstrueerde kaders, categorieën en mentale concepten.)

- Net als van tevoren gedefinieerde concepten van strategieën en middelen zal men ook wensbeelden over het verloop van een zekere transitie tijdens het onderzoek opzij moeten zetten. Dit geldt ook voor vooronderstellingen over hoe strategieën, wetten, regels, organisaties et cetera idealiter dienen te werken. Een analyse mag niet worden gemaakt vanuit een idee hoe een transitie moet worden vormgegeven, hoe planning idealiter zou moeten werken of hoe een politiek-bestuurlijk veranderingsproces zou moeten verlopen. Bij de analyse dient men te proberen te ontleden hoe het er in de praktijk echt aan toe gaat. Zo heeft een van de auteurs van dit essay laten zien dat Europese regelgeving op lokaal niveau heel anders uitwerkt dan oorspronkelijk de bedoeling was. Regels worden in de tijd door betrokken actoren steeds opnieuw geïnterpreteerd en soms zeer pragmatisch genegeerd of juist ingezet om als strategie om bepaalde doelen te bereiken. Zijn onderzoek geeft een totaal ander beeld dan veel gebruikelijke evaluaties van de werking van

wetten en regels. Deze hebben vaak voornamelijk de formele werking van de regels als onderzoeksobject en daaruit wordt geconcludeerd dat bepaalde Europese regelgeving op lokaal niveau heel goed is geïmplementeerd. Dit terwijl een analyse van de daadwerkelijke werking van de regels laat zien dat de doelen achter de regelgeving nauwelijks bereikt worden, dat er voornamelijk geld en rapporten worden uitgewisseld (Beunen et al., 2007).

- Een realistische analyse vraagt van de onderzoeker dat hij of zij een amorele positie inneemt. Dat wil zeggen dat de onderzoekers tijdens het onderzoek tijdelijk zijn morele kaders probeert opzij te zetten en zo realistisch mogelijk probeert te beschrijven hoe de veranderingsprocessen plaatsvinden. Voor alle duidelijkheid: een amorele analyse impliceert niet dat de onderzoeker immoreel is, dat hij de morele regels van een gemeenschap bewust met voeten treedt. Hij is amoreel omdat de officiële gedragscodes en gewenste denkkaders het beeld op de reële machtsspelen vertroebelen en tot valse conclusies leiden (Assche et al., 2004). Een amorele analyse impliceert dat de onderzoeker ook zaken in zijn analyse meeneemt die misschien als onwenselijk worden beschouwd.
- Mocht het modernistische idee nog bestaan dat theorieën over bestuurlijke, politieke, maatschappelijke processen kunnen worden vervolmaakt, dan moet dit idee naar het rijk der fabelen worden verwezen. Realistischer is het om, in navolging van Foucault en Rorty, bestaande en nieuw te construeren theorieën zeer pragmatisch te gebruiken, steeds toegesneden op een specifiek vraagstuk (Eribon, 1989: 250, Foucault, 2004: 172, Vgl. Rorty, 1990, Rorty, 1993). Het pragmatische gebruik van theorieën in lijn met Foucault impliceert voor onderzoekers dat deze pogen, noch pretenderen DE transitietheorie of DE sturingsregels te construeren. Zij gaan per concreet geval op zoek naar bruikbare theorieën uit onder meer de filosofie,

psychologie, sociologie, bestuurskunde en de politologie die hem kunnen helpen de transitie te analyseren en beschrijven.

OVER AANBEVELINGEN

Misschien dat sommigen lezers dit essay interpreteren als een ontkrachting van elke mogelijkheid tot het opstellen van sturingsregels en aanbevelingen. Misschien dat zij reeds hebben geconcludeerd dat de enige aanbeveling betreffende het doen van aanbevelingen kan luiden dat men geen aanbevelingen uit sociaal-wetenschappelijke studies kan afleiden. Dit zou, naast een paradox, een onjuiste interpretatie van dit essay zijn. Sociale, politieke en maatschappelijke veranderingsprocessen vinden plaats en zullen ook blijven plaatsvinden. Vele factoren dragen daar aan bij. Het antwoord op de of vraag sociale wetenschap een factor van belang kan zijn luidt: 'JA'. Met die toevoeging dat onderzoek verschillende functies kan vervullen en de mate van maakbaarheid daarvan verschillende gradaties kent.

Van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek dat tot doel heeft een beleidsproces, de werking van een institutie of een transitie te analyseren en/of te evalueren kan worden verwacht dat er tussen de oorspronkelijke doelen (het evalueren van het beleid) en de uitkomsten van het onderzoek (een evaluatie van het beleid) niet veel onzekerheid bestaat. Het wel of niet slagen van de evaluatie/analyse is afhankelijk de onderzoekers, de evaluatiemethoden en de bereidwilligheid van de mensen en organisaties van wie het handelen wordt geëvalueerd. Als deze zaken op orde zijn kan worden verwacht dat een evaluatie goed wordt uitgevoerd. Hetzelfde geldt voor het via onderzoek inzicht verschaffen in de factoren die van invloed zijn op politiek-maatschappelijke processen. Of er in de praktijk iets met de resultaten van de analyse wordt gedaan valt echter met een evaluerend onderzoek zelf moei-

lijk te sturen. Het is afhankelijk van onder anderen 'de gebruikers' van het onderzoek en de institutionele condities of er iets mee wordt gedaan. Er bestaat een kans dat mensen en organisaties naar aanleiding van de evaluatie hun handelen aanpassen, zoals er ook een kans bestaat dat de evaluatie in de beruchte la verdwijnt.

Nog minder maakbaar is het afleiden van aanbevelingen en sturingsregels uit een procesanalyse. Zeker wat betreft aanbevelingen voor het 'ontwerp' van langdurige, complexe processen. Aanbeveling kan men natuurlijk altijd doen, maar de kans dat het volgen van de sturingsregels op lange termijn tot de gewenste doelen leidt is heel klein. Immers, bij elke stap in een proces verandert de context en dat vraagt weer om aanbevelingen die aangepast zijn aan de nieuwe situatie (Scott, 1998). Naarmate de complexiteit groter wordt zal de mate van maakbaarheid verminderen. (Frissen, 2004) Daarom kan er uit procesanalyses onmogelijke een vaste set van werkbare methoden, instrumenten en sturingsregels worden afgeleid. Net als de in te zetten theorieën en methoden van onderzoek zal de werking van bepaalde middelen afhankelijk zijn van de specifieke omstandigheden en deze zijn onmogelijk van te voren te voorspellen.

Het verdient dan ook de aanbeveling de uitkomsten van studies naar beleid, transities, politieke processen enzovoorts te zien als een set van gereedschappen die zouden kunnen helpen bij het sturen van processen in de gewenste richting, maar die dat niet per definitie doen. De keuze voor bepaalde gereedschappen en het effect daarvan voor een specifieke casus is op voorhand niet te voorspellen. Wel kan worden verwacht dat aanbevelingen over de in te zetten middelen (gereedschappen, sturingsregels en dergelijke) die zijn gebaseerd op een grondige analyse van het proces waarvoor de aanbevelingen worden gedaan, een stuk realistischer zullen zijn en een groter effect kunnen sorteren. Misschien ten

overvloede een analogie om deze aanbeveling te verduidelijken: wij denken dat het onjuist is de vraag 'hoe steek ik een rivier over?' (hoe beïnvloed ik een proces?) te beantwoorden met: 'met een boot, want dit is in het verleden bij verschillende rivieren een heel adequaat middel gebleken om ze over te steken'. Beter kan men de rivier zelf als object van onderzoek nemen. Uit de analyses van de rivier kan dan worden afgeleid dat men deze specifieke rivier maar beter kan vermijden, of dat een brug een goede en duurzame oplossing is, of dat het aanschaffen van een boot een prima oplossing is maar zwemmen ook mogelijk is en daarbij vele malen goedkoper.

De hierboven gegeven aanbeveling impliceert echter niet dat wij menen dat onderzoekers van politiek-maatschappelijke processen louter *tailor-made* aanbevelingen kunnen produceren, die enkel van toepassing zijn op een specifieke casus. Een belangrijke, meer algemene functie van procesanalyses is het produceren van 'negatieve aanbevelingen' of deconstructies. Neem bijvoorbeeld het inzicht dat sommige 'gereedschappen', hoe wetenschappelijk de analyses ook moge zijn waaruit ze zijn ontsproten, in de praktijk niet per definitie leiden tot het bereiken van de gewenste doelen en dat deze misschien zelfs zeer ongewenste bijwerkingen kunnen hebben (Scott, 1998, Frissen, 2007). Dit inzicht kan ons leren dat het geen zin heeft veel tijd en geld aan onderzoek te besteden dat deze gereedschappen als uitkomsten van het onderzoek produceert. 'Negatieve' aanbevelingen kunnen aldus veel energie, geld en ander kapitaal uitsparen doordat ze de grenzen van de maakbaarheid van tevoren in kaart kunnen brengen.

Een andere algemene aanbeveling die uit procesanalyses kan worden afgeleid is gericht aan de opdrachtgevers en gebruikers van de strategische of toegepaste studies met sterke buitenwetenschappelijke intenties. Inzichten in de werking van politiek-maatschappelijke processen kunnen zorgen voor een andere houding ten

opzichte van het onderzoek bij de opdrachtgevers en gebruikers van strategisch en toegepast onderzoek. In plaats dat zij van studies naar de werking van politiek-maatschappelijke processen verwachten dat het hun kan instrueren hoe te handelen, zullen ze deze moeten gaan zien als inzichten die het handelen niet kunnen determineren maar waar wel veel van kan worden geleerd. Zoals Wittgenstein, nog voor het einde van de eerste helft van de voorgaande eeuw, al betoogde: “*Die Menschen heute glauben, die Wissenschaftler seien da, sie zu belehren, die Dichter und Musiker etc., sie zu erfreuen. Dass diese sie etwas zu lehren haben; kommt ihnen nicht in den Sinn.*” (Wittgenstein et al., 1980) ‘Die Menschen’ zouden dan tot het inzicht kunnen komen dat het geen zin heeft de vraag in stand te houden naar onderzoek dat is gestoeld op analyses waaruit loze beloftes worden afgeleid (zoals de belofte sturingsrichtingen te kunnen produceren). Zij zouden hetzelfde geld kunnen besteden aan realistische analyses die zij soms als gereedschap en soms als wapen kunnen gebruiken.

Naast het gebruiken van beleidsanalyses als middelen om bestaand beleid te ondersteunen, te legitimeren of om binnen de beleidskaders op zoek te gaan naar verbeteringen, kunnen ze ook worden gebruikt als een middel tot kritische (zelf-)reflectie. Analyses van maatschappelijke, politieke- en beleidsprocessen kunnen worden gebruikt om de verborgen veronderstellingen, de problemen en de ongewenste gevolgen van het beleid zichtbaar te maken (Wildavsky, 1979). Ze kunnen worden ingezet als manieren om het denken en handen van mensen en instituties te onderwerpen aan een constante kritiek. Dat is, volgens ons, misschien wel de belangrijkste stap voor bezinning en voor verandering. Zonder kritiek raakt het beleid verstrikt in haar eigen denken. ‘*Resistance is fertile*’, schrijft John Dryzek en hij benadrukt daarmee dat kritiek en verzet noodzakelijk zijn voor het in gang zetten van (institutionele) veranderingen (Dryzek, 2001). Juist daaraan zou

wetenschappelijk onderzoek naar (beleids-)processen zijn buitenwetenschappelijke nut en legitimiteit kunnen ontlenen.

Door de huidige verwevenheid van bestuur, beleid en wetenschap, onder meer veroorzaakt en in stand gehouden door de groeiende vraag naar toepasbare en strategische vormen van wetenschap, wordt kritiek gemarginaliseerd en de naïviteit van sommige toegepaste en strategische onderzoeken gestimuleerd. Het is, volgens ons, dan ook de hoogste tijd voor een heroriëntatie van de toegepaste en strategische bestuur- en beleidswetenschappen. Het is tijd voor verandering...

(Wordt vervolgd...)

- 1 De missie van het transitienetwerk luidt: “Onze samenleving is voortdurend in verandering. Helaas is de richting van de veranderingen niet altijd een duurzame. Om dit bij te kunnen sturen moeten we de processen van transitie en systeeminnovaties beter begrijpen. Binnen het transitienetwerk worden deze processen daarom bestudeerd. De opgedane kennis wordt weer in de praktijk toegepast. En praktijkervaring levert vragen en input op voor het onderzoek. Dat is de kern van het transitienetwerk: de wisselwerking tussen beleid, praktijk en onderzoek.” (www.senternovem.nl/transitienetwerk/)
- 2 “Transitiemanagement sluit aan bij ontwikkelingen en veranderingen in (het denken over het) openbaar bestuur van de laatste decennia, zoals netwerk- en processturing, interactief en participatief beleid, multi-level benaderingen en sturing gericht op leren en adaptiviteit. Waar deze benaderingen echter met name procesgericht zijn en vaak zijn ontstaan vanuit de analyse van sturingsproblemen in de praktijk, daar biedt transitiemanagement een conceptueel kader dat het mogelijk maakt tot een gerichte mix van sturingsvormen te komen.” (Rotmans, Loorbach & Brugge, 2005).
- 3 “Alleen op systeemniveau kunnen de onbedoelde bijeffecten en nadelige boemerangeffecten van sturing worden herkend en voorzien, zonder overigens verrassingen als gevolg van sturing uit te sluiten. Dit impliceert het sturen op verschillende (functionele) schaalniveaus. Een complex, adaptief systeem kan niet worden aangestuurd vanuit één schaalniveau, daarvoor bevat het teveel emergente eigenschappen: eigenschappen die zijn verborgen op lager schaalniveau en emergeren op hoger schaalniveau.” (Ibid.)
- 4 “Nieuwkomers zijn (nog) niet afhankelijk van het bestaande regime en kunnen dat dus attaqueren zonder directe consequenties. Maar omdat dit tijd vergt en de druk in de loop der tijd toeneemt, is wel een beschermde omgeving nodig (nucleus). Nieuwkomers vormen niche-regimes op micro-niveau die kunnen conglomeren tot een nieuw regime op meso-niveau.” (Ibid.).
- 5 “Elke sturingsvorm die gericht is op maatschappelijke complexiteit dient ook rekening te houden met de pluriformiteit aan belangen, waarden en perspectieven van uiteenlopende maatschappelijke partijen. Dit vraagt om een pluralistische benadering, die de pluraliteit van belangen en waarden als uitgangspunt neemt voor gecoördineerde actie zodanig dat alle betrokken actoren zich hier achter kunnen scharen (Eising and Kohler-Koch 1999; Grin 2004). Hiertoe dienen eerst de verschillende perspectieven (stelsels van normen, waarden, motieven en percepties) van de betrokken partijen (stakeholders) expliciet gemaakt te worden (Rotmans 1997). Alleen wanneer de perspectieven van partijen in voldoende mate convergeren kan overeenstemming ontstaan over een bepaalde oplossing voor een multi-actor vraagstuk.” (Ibid.).
- 6 “Vanwege het vaak structurele karakter van onzekerheid en de toenemende complexiteit in sturingsprocessen, is het leren over onzekerheid en complexiteit een belangrijk onderdeel geworden van deze maatschappelijke sturingsprocessen. Niet zozeer cognitief leren, maar vooral sociaal leren, het in interactie met anderen ontwikkelen van een andere kijk op de werkelijkheid (...). De invloed van de sociale context op het leren staat hierbij dus centraal, zowel in bevorderende als belemmerende zin (...). Hierbij is het van groot belang om inzicht te krijgen in de percepties van de anderen met wie wordt geleerd. Slechts als inzicht ontstaat in elkaars denkbeelden, motieven en visies, en men daar begrip voor ontwikkelt, kan men gezamenlijk een zoekproces doorlopen, en een gemeenschappelijke agenda ontwikkelen.” (Ibid.).
- 7 “Centraal sturingsinstrument van transitiemanagement is de transitiearena: een door het reguliere beleid gelegitimeerde experimenteerterruimte waarin de betrokken actoren door middel van een sociaal leerproces nieuwe kennis en inzichten verwerven die leiden tot een nieuw perspectief op een transitievraagstuk. Dit nieuwe perspectief manifesteert zich in de vorm van een gedeelde probleemperceptie, een lange-termijn toekomstoriëntatie met gezamenlijke toekomstdoelen en streefbeelden, een gemeenschappelijke agenda en strategische acties en experimenten. Door het actief betrekken van uiteenlopende actoren op verschillende niveaus in verschillende fasen kan middels de transitiearena een vorm van netwerksturing worden toegepast die tegelijkertijd ruimte creëert en biedt voor zelfsturing en zelforganisatie binnen de gestelde grenzen. De cyclus van transitiemanagement bestaat dan uit de volgende onderdelen (die per ronde kunnen qua gewicht kunnen verschillen): (i) opzetten/inrichten van de transitiearena, probleemstructurering en visievorming en; (ii) het ontwikkelen van een transitiecoalities, een transitie-agenda en daarvan afgeleide transitiepaden; (iii) het opzetten en uitvoeren van transitie-experimenten en het mobiliseren van ontstane transitienetwerken; (iv) het monitoren en evalueren en leren van transitie-experimenten, op basis waarvan aanpassingen plaatsvinden van visie, agenda en coalities.” (Ibid.)

- 8 “Inzicht in de dynamiek van een complex, adaptief systeem leidt tot inzicht in de (on)mogelijkheden tot sturing ervan. Anders gesteld: toepassing van de complexiteitstheorie kan leiden tot een verzameling uitgangspunten of handvatten voor het sturen van complexe, adaptieve systemen.” (Ibid.)
- 9 “Transitiemanagement als nieuw sturingsconcept bevat centrale kenmerken van nieuwe vormen van governance: netwerksturing, interactiviteit, pluralisme, multi-level focus en sociaal leren. Transitiemanagement is per definitie een multi-actor proces met participatie vanuit overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven, kennisinstellingen en intermediaire organisaties. Doordat deze participatie op verschillende niveaus plaatsvindt ontstaat een multi-level netwerk waarbinnen verschillende thema’s worden bediscussieerd en aangepakt. Op strategisch niveau kan transitiemanagement worden gekenmerkt als een *pluralistische benadering*, die de diversiteit aan belangen en waarden als uitgangspunt neemt voor gezamenlijke doelformulering. Op tactisch niveau faciliteert transitiemanagement processen door een combinatie van netwerksturing en zelfsturing. Verschillende groepen met uiteenlopende belangen en ambities trachten hun eigen thema’s op de politieke agenda te krijgen. Door negotiatie, adaptatie, coproductie en dispuut, veranderen actoren hun eigen visie en agenda en herdefiniëren hun eigen positie en percipiëren het probleem anders. Op operationeel niveau maakt transitiemanagement gebruik van meer klassieke managementmethoden als project- en programmamanagement.” (Ibid.) | “Bij transitie gaat het dus om een combinatie van veranderingen in verschillende domeinen, die zich in interactie met elkaar ontwikkelen in een bepaalde richting. Een transitie kan dus gezien worden als een zichzelf versterkende spiraal. Met andere woorden, er is sprake van meervoudige causaliteit en van co-evolutie, die veroorzaakt worden door wisselwerkingen tussen en eigenstandige ontwikkelingen in de verschillende domeinen. Een transitie is dus per definitie multi-dimensionaal en kent dus verschillende dynamische lagen. Zelfs als de transitie heel nadrukkelijk geschraagd wordt door ontwikkelingen in een bepaald domein, is het altijd nodig dat meerdere domeinontwikkelingen samenkomen en elkaar versterken. Dat betekent ook dat alle ‘bewegingen’ in een maatschappelijke dynamiek in principe een ‘impulswaarde’ voor transities hebben, met andere woorden ze kunnen zorgen voor ‘vliegwielerkracht’. Tegelijkertijd is een transitie niet mogelijk door slechts één innovatie op slechts één terrein. Transities zijn dus te beschouwen als maatschappelijke transformatieprocessen die een zich versterkend samenspel van ontwikkelingen op verschillende terreinen vereisen. Transities zijn cumulatieve ontwikkelingen in een bepaalde richting.” (Rotmans, Kemp, Asselt, Geels, Verbong & Molendijk, 2000: 12)
- 10 “Dit onderzoek richt zich op de leerprocessen en de mechanismen die nodig zijn voor dit opschalen ofwel ‘maatschappelijk inbedden’ van transitie-experimenten. Door een database met transitie-experimenten te ontwikkelen en actief deel te nemen in een aantal case studies, worden in dit onderzoek nieuwe theoretische concepten getest en verder uitgewerkt. Verwachte uitkomsten zijn een typologie van transitie-experimenten, criteria en richtlijnen voor het opzetten en managen van

transitie-experimenten, randvoorwaarden voor maatschappelijke inbedding en leerprocessen en strategisch advies met betrekking tot de rol van specifieke actoren (o.a. TNO) in transitie-experimenten.” (www.kenniscentrumtransities.nl)

- 11 Zie bijvoorbeeld de volgende passage: “Centraal in deze stroming staan complexe, adaptieve systemen, dat zijn systemen met de volgende eigenschappen: (i) ze zijn open, d.w.z. staan in interactie met hun omgeving; (ii) ze bestaan uit componenten die onderling via interacties gekoppeld zijn; (iii) ze bevatten positieve en negatieve terugkoppelingen met resp. een versterkend en dempend effect van de systeem response; (iv) ze vertonen sterk niet-lineair gedrag, ze zijn genest en omvatten verschillende aggregatieniveaus; (v) er is een variëteit aan componenten en interacties tussen componenten; (vi) er is emergentie, d.w.z. patronen die ‘spontaan’ ontstaan als gevolg van de interactie(s) tussen componenten; (vii) ze hebben verschillende attractoren, d.w.z. verschillende preferentietoestanden (...) in de richting waarvan het systeem zich zou kunnen bewegen; en (viii) het systeem is in staat om te reageren op en zich aan te passen aan veranderingen in zijn omgeving. In essentie kunnen complexe, adaptieve systemen worden geduid door middel van de volgende sleutelkenmerken: co-evolutie, emergentie en zelforganisatie.” (Rotmans, 2004)
- 12 “Om een duurzame samenleving te realiseren is maatschappelijke innovatie nodig: fundamentele vernieuwing van onze maatschappelijke stelsels, zogenaamde systeeminnovaties en transities. In het onderzoek naar transities en systeem innovaties is de rol van macht nog onderbelicht. DRIFT is op zoek naar een afstudeerder met een sociologische, filosofische en/of bestuurskundige achtergrond en belangstelling voor theoretisch onderzoek om deze leemte te vullen. Belangrijke auteurs die als basis voor het onderzoek dienen zijn Foucault, Flyvbjerg en Giddens. Een belangrijk onderdeel van het onderzoek is een kritische beschouwing van de literatuur over transities en systeem innovaties vanuit een machtsperspectief.” (www.kenniscentrumtransities.nl)
- 13 In zijn boek “Discipline, toezicht en straf geeft Foucault een vergelijkbare definitie: “Nu veronderstelt de studie (...) dat de macht die wordt uitgeoefend niet wordt opgevat als een bezit maar als een strategie, en dat haar dominerende effecten niet worden toegeschreven aan een ‘inbezitneming’, maar aan disposities, manoeuvres, tactieken, technieken en procedés. Het veronderstelt dat we haar niet zozeer beschouwen als een privilege dat men kan bestendigen, maar veeleer als een netwerk van altijd actieve, altijd gespannen verhoudingen, en dat we als model voor haar de eeuwige strijd nemen en niet het verdrag (de regeling van een overdracht), of de verovering (de inbezitneming van een gebied). Kortom, we moeten erkennen dat deze macht niet zozeer bezeten als wel uitgeoefend wordt, dat ze niet het verworven of behouden ‘privilege’ van de heersende klasse is, maar het gezamenlijke effect van haar strategische posities, een effect dat zich niet alleen in de positie van hen die overheerst worden manifesteert, maar hierdoor dikwijls ook wordt bestendigd.” (Foucault, 2001: 42)
- 14 Daarbij moet worden opgemerkt dat deze relativisering van het idee dat er absolute problemen zouden bestaan natuurlijk niet impliceert dat

wetenschappelijk onderzoek niet zou kunnen of mogen zoeken naar oplossingen daarvoor. De (sociale) wetenschap bewijst geen dienst aan de mensheid door het oplossen van universele problemen, zij is dienstbaar aan bepaalde groepen mensen en daardoor altijd verbonden met een deel uitmaakt van politiek-maatschappelijke machtsverhoudingen.

- 15 <http://www.europa-nu.nl/9353000/1/j9vvh6nf08temv0/vhg4fjsg1jwm>
- 16 “Het is een misconceptie te veronderstellen dat dit zou leiden tot een deterministische verzameling sturingsregels. Er is reflexiviteit ingebouwd t.a.v. zowel de veronderstelde aannames als ook de mogelijke effecten van een dergelijke sturingsvorm. Het leidt tot inzichten in de beperkingen en begrenzings van het sturen van complexe, adaptieve systemen, en tegelijkertijd tot inzichten in de mogelijkheden en condities waaronder sturing van dergelijke systemen wel mogelijk is.” (Rotmans, Loorbach & Brugge, 2005)
- 17 Daarbij kan men zich afvragen of mensen zich überhaupt gemakkelijk laten *reframen*. Het denken en handelen van mensen wordt deels begrensd en beïnvloed door de organisaties waar ze aan zijn verbonden. (Giddens, 1987, Wissink, 2000) Hoewel ze misschien in een reeks van interactieve sessies met afgevaardigden van andere organisaties tot een gedeeld denkbeeld komen is het nog maar de vraag of ze hun nieuwe inzichten kunnen overbrengen in de organisaties waarvoor ze werken. Ook kan men zich afvragen of een gedeeld frame dat in een sociaal leer proces kan ontstaan niet veeleer het resultaat is van sociaal wenselijk gedrag. Er bestaat immers de kans dat mensen in een groep tijdelijk pretenderen dat ze elkaar begrijpen en het met elkaar eens zijn maar buiten de sessies rustig door gaan met nastreven van het eigenbelang of het belang van de organisatie waarvoor ze werken.
- 18 Hoe waarschijnlijk is het, bijvoorbeeld, dat een actieonderzoeker de volgende zelfevaluatie publiceert: “De meeste participanten van de transitiearena waren van mening dat ik als voorzitter niet goed functioneerde. Mijn houding werd als arrogant gekwalificeerd en de ergernissen over mijn functioneren liepen steeds hoger op. Hierdoor is het gehele project vanaf het begin in een negatieve spiraal terecht gekomen. Pas nadat de charismatische (maar op het gebied van transitie management onervaren) directeur van de afdeling Y mijn rol als transitie manager overnam is het proces afgebogen in de beoogde richting.”?

LITERATUUR

- Ark, R.G.H., van. (2005). *Planning, contract en commitment: naar een relationeel perspectief op gebiedscontracten in de ruimtelijke planning*. Delft: Eburon
- Assche, K., van. (2004). *Signs in time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories*. Wageningen: Wageningen University
- Assche, K., van, & Duineveld, M. (2004). *Groot Archeologiepark Leidsche Rijn: over de rol van cultuurhistorie in planning en ontwerp*. Wageningen: Wageningen Universiteit
- Baas, J.H. (1995). *Bestuurskunde in hoofdlijnen*. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Beunen, R., & Ark, R.v. (2007). De politieke dimensie van natura 2000. Hoe wil NL het EU-beleid uitvoeren? *Landschap, 1*
- Bevir, M. (2004). Governance and interpretation: what are the implications of postfoundationalism? *Public Administration, 82* (3), 605-625
- Branaman, A. (2001). *Self and society*. Oxford: Blackwell Publishers
- Dryzek, J.S. (2001). Resistance is Fertile. *Global Environmental Politics, 1*(1), 11-17
- Duineveld, M. (2004). Bedankt voor de bloemen. Over machtige burgers, bloemen en bakstenen. In H. Venhuizen (Ed.), *Geest en grond* (pp. XVI-XXVIII). Rotterdam: Bureau Venhuizen
- Eco, U. (1993). *De grenzen van de interpretatie*. Amsterdam: Bert Bakker
- Eribon, D. (1989). *Michel Foucault. Een biografie*. Amsterdam: Van Gennep
- Fischer, F. (2000). *Citizens, experts and the environment: The politics of local knowledge*. London: Duke University Press
- Fischer, F. (2003). *Reframing public policy: discursive politics and deliberative practices*. Oxford: Oxford University Press
- Flyvbjerg, B. (1998). *Rationality and power: democracy in practice*. Chicago: University of Chicago Press
- Flyvbjerg, B. (2002). Bringing power to planning research. One researcher's praxis story. *Journal of Planning Education and Research, 21*, 353-366
- Foucault, M. (1988). *De orde van het spreken*. Meppel: Boom

- Foucault, M. (1994). Truth and juridical forms. In J. D. Faubion (Ed.), *Power. Essential works of Foucault 1954-1984. Volume 3.* (pp. 1-89). New York: The New Press
- Foucault, M. (1998). *The will to knowledge. The history of sexuality: 1.* London: Penguin Books
- Foucault, M. (2001). *Discipline, toezicht en straf.* Groningen: Historische Uitgeverij
- Foucault, M. (2003). "Society must be defended" *Lectures at the College de France, 1975-1976.* New York: Picador
- Foucault, M. (2004). Schrijven vanuit een ervaring. In W. Gils, H. Hoeks, L. Kate & A. Rooden, van (Eds.), *Foucault. Breekbare vrijheid. Teksten en interviews* (pp. 171-179). Amsterdam: Uitgeverij Boom
- Frissen, P. (2007). *De staat van verschil.* Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep
- Frissen, P.H.A. (2004). *Van maakbaarheid naar autonomie en variëteit. Een bestuurlijke review van OAB/WSNS/LGF.* Breda: Universiteit van Tilburg,
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of cultures: selected essays.* New York: Basic Books
- Giddens, A. (1987). *Social theory and modern sociology.* Cambridge: Polity Press
- Gils, W., Hoeks, H., Kate, L., & Rooden, A., van (Eds.). (2004). *Foucault. Breekbare vrijheid. Teksten en interviews.* Amsterdam: Uitgeverij Boom
- Glaserfeld, E., von. (1995). *Radical constructivism: a way of knowing and learning.* London: Falmer Press
- Gunsteren, H.R., van. (1976). *The quest for control: a critique of the rational-central-rule approach in public affairs.* London: Wiley
- Hajer, M., & Wagenaar, H. (Eds.). (2003). *Deliberative policy analysis: understanding governance in the network society.* Cambridge: Cambridge University Press
- Hoppe, R. (2002). *Van flipperkast naar grensverkeer. Veranderende visies op de relatie tussen wetenschap en beleid.* AWT Achtergrondstudie nr. 25: Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid
- Howarth, D. (2000). *Discourse.* Buckingham: Open University Press
- Kickert, W.J.M., Klijn, E.H., & Koppenjan, J.F.M. (1997). *Managing complex networks: strategies for the public sector.* London: Sage
- Korsten, A., & Hoppe, R. (2006). Van beleidswetenschap naar kennisamenleving. Voortgang, vooruitgang en achteruitgang in de beleidswetenschap. *Beleidswetenschap, 4*
- Latour, B. (2004). *Politics of nature: how to bring the sciences into democracy.* London: Harvard University Press
- Loos, A., Spaapen, J., Wamelink, F., & Drooge, L. (2007). *Zichtbaar maken van maatschappelijke relevantie van kennis. De sci_Quest methode in praktijk.* Den Haag NWO
- Luhmann, N. (1987). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie.* Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Machiavelli, N. (1988). *The prince.* Cambridge: Cambridge University Press
- Maturana, H.R., & Varela, F.J. (1987). *The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding.* Boston: Shambhala Publications
- Nietzsche, F. (1977). *Morgenrood.* Amsterdam: De Arbeiderspers
- Peters, B.G. (2005). The Problem of Policy Problems. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, 7*(4), 349 - 370
- Pierre, J., & Peters, B.G. (2000). *Governance, politics, and the state.* Basingstoke: Macmillan
- Potter, J. (1996). *Representing reality: discourse, rhetoric and social construction.* London: Sage
- Ringeling, A. (2002, September 26-27, 2002). *An instrument is not a tool.* Paper presented at the Paper presented at Conference on Policy Instruments, McGill School of Law, Montreal, Ontario
- Rorty, R. (1990). *Solidariteit of objectiviteit.* Amsterdam: Boom
- Rorty, R. (1993). *Heidegger, Wittgenstein en pragmatisme. Essays.* Kampen: Kok Agora
- Roth, D., Warner, J., & Winnubst, M. (2006). *Noodverband tegen hoog water: waterkennis, beleid en politiek rond noodoverloopgebieden.* Wageningen: Wageningen UR
- Rotmans, J. (2000). *Transities en transitie management: de casus van een emissiearme energievoorziening.* Maastricht: Icis
- Rotmans, J. (2003). *Transitie management: sleutel voor een duurzame samenleving.* Assen: Van Gorcum
- Rotmans, J. (2004). *Maatschappelijke innovatie: tussen droom en werkelijkheid staat complexiteit.* Rotterdam: Erasmus Universiteit
- Rotmans, J., Kemp, R., Asselt, M.v., Geels, F., Verbong, G., & Molendijk, K. (2000). *De casus van een emissiearme energievoorziening.* Maastricht: International Centre for Integrative Studies, Universiteit Maastricht
- Rotmans, J., Loorbach, D., & Brugge, R., van der. (2005). Transitie management en duurzame ontwikkeling; Co-evolutionaire sturing in het licht van complexiteit. *Beleidswetenschap, 19*(2), 3-23
- Scott, J.C. (1998a). *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed.* New Haven: Yale University Press
- Spaapen, J., Dijkstra, H., & Wamelink, F. (2007). *Evaluating research in context: a method for comprehensive assessment.* The Hague: Consultative Committee of Sector Councils for Research and Development (COS)
- Termeer, C.J.A.M., & Kessener, B. (2006). Vitaliseren van gestagneerde organisatieprocessen. *M&O*(2), 26-38
- Terpstra. (1995). *Ontwerpen en weten, maken en verkeren. Argumenten voor en tegen maakbaarheid in beleid en wetenschap.* Nijmegen: Best / Damon
- Tress, B., & Tress, G. (2003). *Interdisciplinary and transdisciplinary landscape studies: potential and limitations.* Wageningen: Delta Program
- Wildavsky, A.B. (1979). *Speaking truth to power: the art and craft of policy analysis.* Boston: Little Brown
- Wissink, B. (2000). *Ontworpen en ontstaan: een praktijktheoretische analyse van het debat over het provinciale omgevingsbeleid.* Den Haag: Sdu Uitgevers
- Wittgenstein, L., & Wright, G.H.v. (1980). *Culture and value (Vermischte Bemerkungen).* Oxford: Blackwell
- www.europa-nu.nl.
- www.kenniscentrumtransities.nl.
- Zuber-kerritt, O. (1991). *Action research for change and development.* Aldershot: Avebury

colofon

- Tekst:**
- Martijn Duineveld / Wageningen Universiteit / Leerstoelgroep Sociaal-ruimtelijke analyse / martijn.duineveld@wur.nl / www.martijnduineveld.nl
  - Raoul Beunen / Wageningen Universiteit / Leerstoelgroep Landgebruiksplanning / raoul.beunen@wur.nl / <http://raoulbeunen.nl>
  - Ronald van Ark / DHV Management Consultants / ronald.vanark@dhv.nl / www.dhv.nl/mc
  - Kristof Van Assche / Dept. of Community Studies / Minnesota State Universities and colleges / kvanassche@stcloudstate.edu / <http://web.stcloudstate.edu/kvanassche>
  - Roel During / WUR Alterra / Roel.During@wur.nl / <http://www.lup.wur.nl/UK/Staff/during>
- Ontwerp:** Accu grafisch ontwerpers, Arnhem
Druk: Extrapool, Nijmegen
Bindwerk: Handboekbinderij Geertsen, Nijmegen
Oplage: 100

ISBN: 978-90-8585-159-2

© 2007 Leerstoelgroep Sociaal-ruimtelijke Analyse, Wageningen Universiteit

INGEGEVEN DOOR DE GROEIENDE AANDACHT VOOR TOEGEPAST EN STRATEGISCH ONDERZOEK BINNEN UNIVERSITEITEN, ONDERZOEKSIINSTITUTEN EN OVERHEDEN ZIJN WE ONS GAAN VERDIEPEN IN DIE TYPEN ONDERZOEK DIE EXPLICIET TOT DOEL HEBBEN INVLOED UIT TE OEFENEN OP MAATSCHAPPELIJKE, POLITIEKE EN INSTITUTIONELE PROCESSEN. IN HET BIJZONDER VERDIEPTEN WE ONS IN HET TRANSITIEMANAGEMENT, WAT DAARVOOR EXEMPLARISCH IS. WE LAZEN ONDER MEER DAT ALS SYSTEEMINNOVATIES OP VERSCHILLENDE MAATSCHAPPELIJKE DOMEINEN SAMENKOMEN EN ELKAAR VERSTERKEN ER EEN SPIRAALWERKING KAN OPTREDEN. EERLIJK GEZEED VERBAASDEN WIJ ONS OVER DEZE EN VERGELIJKBARE ZINNEN. ER SPREEKT EEN SOORT VAN MAAKBAARHEIDSDENKEN UIT WAARVAN WE DACHTEN DAT HET GEEN BESTAANSRECHT MEER HAD. WE VERBAASDEN ONS OOK OVER DE HET OGENSCHIJNLIJKE GEMAK WAARMEE UIT WETENSCHAPPELIJKE ANALYSES AANBEVELINGEN WERDEN AFGELEID, DIE SOMS VERRE VAN REALISTISCH WAREN. IN DIT ESSAY ZULLEN WE ONS SCEPTICISME MET ARGUMENTEN ONDERBOUWEN. WE ZULLEN DE RELATIE TUSSEN SOCIAAL-WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK ENERZIJD EN MANAGEMENT EN/OF STURINGSAMBITIES ANDERZIJD EXPLOREEREN EN ZONODIG DECONSTRUEREN. REALISTISCHE ANALYSES VAN MAATSCHAPPELIJKE, POLITIEKE EN BESTUURLIJKE PROCESSEN ZIJN, ZO BETOGEN WE, NOODZAKELIJK OM REALISTISCHE EN DAARDOOR AUTOMATISCH 'BESCHIEDEN' AANBEVELINGEN TE KUNNEN DOEN VOOR HET STUREN VAN MAATSCHAPPELIJKE, BESTUURLIJKE EN POLITIEKE VERANDERINGEN.